

There are no translations available.

Жуковський М.П.

Голова Нікопольської міської організації

Всеукраїнської спілки краєзнавців,

заступник директора

Нікопольського краєзнавчого музею

з наукової роботи

м. Нікополь, Україна

[Біографія](#)

Матеріал надано в авторській редакції

Фото надані автором

Відновити історичну справедливість

1. Передмова

Пам'ятник на нікопольському майдані Незалежності, який був урочисто відкритий 15 жовтня 1976 року, має офіційну назву: «пам'ятник воїнам-визволителям» та державний реєстраційний номер 2044, а тому перебуває під державною охороною (згідно з рішенням Дніпропетровського облвиконкому № 25 від 12.01.1978 р.). У зв'язку з цим будь-які зміни вимагають відповідного наукового обґрунтування та проведення пов'язаних з цим юридичних процедур.

Відкриття пам'ятника воїнам-визволителям. Нікополь. 15 жовтня 1976 р.

Генерал армії Лелюшенко Д.Д. на відкритті пам'ятника воїнам-визволителям. Нікополь. 15 жовтня 1976 р.

Підставою для відкриття цього пам'ятника було рішення місцевих партійних та радянських органів м. Нікополя про увічнення пам'яті про військові частини і з'єднання Червоної Армії із складу 3-го та 4-го Українських фронтів, удостоєних почесного найменування «Нікопольської» та нагороджених орденами Союзу РСР (відповідно до наказів Верховного Головнокомандуючого І. Сталіна від 8 лютого 1944 р. №№ 71 і 72) за

перемоги над німцями на Нікопольському плацдармі на лівому березі Дніпра та за визволення м. Нікополя. Саме увічнення цих перемог і втілювалось у спорудженні п'єдесталу із застиглим на ньому важким танком «ІС-2» та в меморіальних текстах на двох гранітних плитах. На одній викарбовано текст лише одного наказу Сталіна (№ 72), на другій - перелік «Нікопольських» шести частин 3-го Українського та десяти частин 4-го Українського фронтів. Абсолютна більшість цих частин і з'єднань сухопутних військ діяла за десятки, а то й сотню кілометрів від м. Нікополя.

Також на цій меморіальній плиті викарбувані назви військових частин, нагороджених за безпосередню участь у визволенні Нікополя орденами Бойового Червоного Прапора (203 та 244 стрілецькі дивізії, 5 окрема гвардійська мотобригада) та Суворова II ступеню (266 та 333 стрілецькі дивізії).

У часи встановлення та втілення, проект пам'ятника воїнам-визволителям не викликав у громадськості сумнівів. Але чи так вже всебічно було вирішене питання про увічнення відзначившихся у боях за Нікополь частин Червоної Армії у 1976 році? Тоталітарна комуністично-радянська система вельми своєрідно вирішувала питання увічнення полеглих червоноармійців - їх списки були утаємничені, і тільки наприкінці 80-х років ХХ ст. почали створювали Книгу пам'яті, доступ до військових архівів було обмежено і суворо цензуровано, кількість, назви частин, відзначених почесними найменуваннями та нагороджених орденами, аж до 70-х рр. ХХ ст. в СРСР повністю не розголошувалися. І це диктувалося вимогами зберегти таємницю. Не оминув вплив цих дій на той час, на думку автора, і Нікополь.

2. Прорив

Протягом листопада 1943 р.- січня 1944 р. війська 3-го та 4-го Українських фронтів тричі штурмували німецькі рубежі, але вирішального успіху ціною чималих втрат на так бажаному для Сталіна Нікопольському напрямку не досягли. Проаналізувавши ситуацію, Ставка вирішила продовжити наступальні дії проти Нікопольського у групування німців (30-го та 17-го армійських корпусів 6-ї німецької польової армії), застосувавши нові танки та прийоми боротьби: йшла таємна концентрація сил ударного угруповання 3-го Українського фронту - 46-ї та 8-ї гвардійської армій із значною кількістю танкових та артилерійських частин. За їх бойовими порядками готувався до введення в прорив перекинутий за лічені тижні від 4-го Українського фронту (з Нікопольського плацдарму) 4-й гвардійський мехкорпус, що мав 120 танків та САУ.

Німецькі війська в Нікополі. 1943 р. Для майбутнього наступу радянським генералам потрібно було забезпечити таке розташування військ, щоб завдати по німцях якомога потужніший удар, який би гарантував успіх для військ як 3-го, так і 4-го Українських фронтів і, таким чином, звільнити від ворога Нікополь і Кривбас.

Найбільш чітко оперативний задум командування 8-ї гвардійської армії та його рішення

про проведення Нікопольської операції розкриває такий витяг із цілком таємного на той час документу: «Армия со средствами усиления прочно обеспечивая свое левое крыло, наносит решительный удар своим правым крылом в направлении Каменка силами 29-го и 4-го гвардейского стрелковых корпусов и взаимодействуя с левофланговыми частями 46-й армии, окружает и уничтожает Никопольскую группировку противника, отрезая ей пути отхода в районе Апостолово... Оба корпуса производят прорыв на фронте 8 км. Боевой порядок армии построить в два эшелона... Танки использовать как танки поддержки пехоты в полосе действий 29 гвардейского стрелкового корпуса...» Який же противник знаходився перед 30 км фронтом 8-ї армії? Армійська розвідка встановила, що тут займали оборону частини п'яти німецьких піхотних і моторизованої дивізій. На запланований для прориву ділянку фронту на південний захід від с. Ново-Миколаївки була розташована корпусна група генерала Шверіна у складі двох дивізій. Остання була ослаблена в попередніх боях. Протягом майже трьох останніх місяців вона втратила 5120 чол. Німецьке командування знало про майбутній наступ військ 3-го Українського фронту, але його розвідка не змогла встановити кількість танків ударного угруповання. Тому в глибині німецької оборони знаходилась 9-а танкова дивізія (120 танків). Під Ново-Миколаївкою німці мали дві укріплені лінії з вузлами оборони, насичених артилерією та кулеметами.

Радянські артилеристи ведуть вогонь по противнику. Зима 1943-1944 рр. □□ Тому командування фронту і 8-ї гв. армії особливо ретельно розробило план дій артилерії. Додатково до штатних артилерійських та мінометних частин були додано чимало додаткових. На напряму головного удару створювалась артилерійська група далекої дії у складі трьох гарматних і одного легкого артилерійського полків із засобами розвідки та корегування вогню. Одночасно була створена і армійська артилерійська група руйнації. Артпідготовка була спланована на 50 хв., а потім атаку піхоти і танків повинен був супроводжувати вогневий вал артилерії: 2-3 хв. артилерія «укривала» снарядами передові позиції противника, і протягом цього часу піхота і танки здійснювали швидке просування на 200 м і з нової позиції відкривали інтенсивний вогонь по противнику. Артилерія ж переносить вал вогню ще на 100-200 м вперед. Піхота і танки знову здійснюють ривок вперед для ближнього бою з ворогом. За таким методом побудови вогневого валу темп наступу повинен був скласти близько 2 км на годину. Артпідготовка і вогневий вал вимагав колосальних витрат мін і снарядів.

4-й гв. мехкорпус було вирішено вводити в бій тільки після завершення прориву тактичної оборони німців до рубежу с. Павлопілля.

Як не дивно, але й до цього часу не відома кількість військ кожної з п'яти армій 3-го Українського фронту. Єдине, що відомо: в смузі наступу 46-ї та 8 гв. армій на ділянці в 21

км знаходилось 140 гармат і мінометів, 9 танків і САУ на 1 км ділянки прориву, одна дивізія на 2 км наступу. Крім того, в смугу наступу 27-ї гв. дивізії ввели 5-й гв. окремий танковий полк прориву, 74-у гв. сд - 11 окрему танкову бригаду і 29 гв. мінометну бригаду РГК.

30 січня 1944 р. розпочався наступ всіх 4-х загальновійськових армій 3-го Українського фронту. Але в смузі 6-ї та 37-ї армій це була розвідка боєм, коли відбулась атака силами одного батальйону від кожної дивізії при підтримці артилерії на фронті протяжністю 10 км. Це дало можливість радянському командуванню виявити вогневу оборону противника і краще підготуватись головним силам до наступу. 31 січня почався справжній наступ. Через 50 хв. на позиції противника ліг вогневий вал. Наша піхота й танки її підтримки пішли у наступ.

Німці контратакували або вперто обороняли свої позиції, в тому числі в районі Бузулук (сучасна назва - Базавлук), де наступ вели полки 27-ї гв. стр. дивізії та 5-го окр. гв. танкового полку. Наслідком першого дня наступу 8-ї гв. армії був прорив першої лінії оборони противника на глибину до 4 км.

Вранці 1 лютого після 15-хвилинної артпідготовки наступ радянських військ відновився. В бій були введені додаткові сили. Особливо жорстокий бій відбувся за с. Приют. Кілька фронтальних атак успіху не мали. Село переходило із рук в руки... Тоді новий командир 74-ї гв. сд вирішив: оточити опорний пункт противника обхідним маневром і, увійшовши у село, в рукопашному бою знищити опір фашистів. І це блискуче вдалося.

□ *Кинуті німецькі гармати в Нікополі. Зима 1943-1944 рр.*

□ *Розбитий німецький бронетранспортер в Нікополі. Зима 1943-1944 рр.* Частина 27-ї гв. сд з боєм зайняли с. Красне, а 35-та гв. сд - хутір Петровський. До кінця світового дня частини 29-го та 4-го гв. стр. корпусів добивали німецьку лінію оборони і зайняли з боями ще кілька населених пунктів, у т.ч. дуже важливу в системі оборони противника залізничну станцію Павлопілля та однойменне село. Прорив було розширено до 14 км в ширину, і це дало можливість ввести в чистий прорив 4-й гв. мехкорпус у складі 36-ї гв. танкової бригади та 13-ї і 15-ї мехбригад, Частини двох німецьких дивізій понесли важкі втрати і були деморалізовані.

Як оцінювало радянське командування дії своїх військ з прориву німецької оборони?

Документи Центрального архіву Міноборони РФ та нагородні подання свідчать про героїзм багатьох частин і військовослужбовців Червоної Армії. Зокрема про те, що 27-а

гв. сд під проводом гвардії генерал-майора В. Глебова прорвала міцну оборону противника на рубежі Терноватка - згин залізниці у 3 км на південний захід від с. Ново-Миколаївка та за 5 днів розбила два піхотні полки 123-ї піхотної дивізії німців та визволила 14 населених пунктів, у т. ч. Бузулук, Червоне, Ново-Українка. Один німецький полк розгромила на цьому ж напрямку 74-та гв. сд під командуванням полковника Баканова, яка визволила 19 населених пунктів (за що була поійменована «Нижньодніпровською»). 11-та танкова бригада підполковника О. Філіпченка за підтримки і при повному взаємодії з піхотою, авіацією та артилерією прорвала міцну оборону противника та вийшла на оперативний простір, що дало змогу ввести до прориву 4-й гв. Сталінградський мехкорпус. До звання Героя Радянського Союзу за надзвичайну військову майстерність та вирішальну роль в розгромі Нікопольського угруповання вермахту, зокрема створення умов для прориву 4-го гв. мехкорпусу був представлений командуючий артилерією 8-ї гв. армії генерал-майор М. Пожарський.

Таким чином, радянське командування розглядало прорив німецької оборони на південний захід від Ново-Миколаївки не як наслідок дій тільки 5-го окремого гв. танкового полку, а як результат зусиль кількох з'єднань та взаємодії родів військ.

3. Відзначення

Успішний прорив оборони ворога був надзвичайно радісним повідомленням для Сталіна та Ставки. По звершенню першого етапу боїв, який призвів до оволодіння містом та залізничним вузлом Апостолове, залізничною станцією Марганець та виходу до нижньої течії Дніпра Сталін видав генералові армії Родіону Малиновському наказ (який був оголошений по Всесоюзному радіо та надрукований в центральних газетах). Згідно з ним частини та з'єднання, які найбільш відзначилися у боях, отримали найменування «Нижньодніпровських» та «Апостоловських», а також були нагороджені орденами.

Отже, орден Бойового Червоного Прапора отримав не лише 5-й окремих гв. танковий полк, а й ще п'ять частин 8-ї гвардійської та 6-ї армій, що діяли на території сучасного Нікопольського району в напрямку м. Нікополя. А саме: 4-й гв. механізований корпус (фронтового підпорядкування); 103-й гарматний артилерійський полк 6-ї армії; 11-та штурмова інженерно-саперна бригада 8-ї гв. армії; а також 5-та штурмова та 288-ма винищувальна авіадивізії 1-го змішаного авіакорпусу 17-ї повітряної армії.

Маршал Радянського Союзу Чуйков В.І. Командував 8-ю гвардійською армією з жовтня 1943 р. до кінця війни.

Відповідно

до наказу ВГК І. Сталіна від 6 лютого 1944 р. почесні найменування «Нижньодніпровської» отримали 47-а та 74-а гв. стрілецькі дивізії, 36-а гвардійська танкова бригада та 14-та гвардійська механізована бригада 4-го гвардійського мехкорпусу, 30-та гарматна артбригада, 119-та окрема винищувальна протитанкова

артилерійська бригада, 266-й гвардійський винищувальний протитанковий полк, 45 гвардійський мінометний полк, 29-та гв. мінометна бригада 3-го Українського фронту, 306-та штурмова авіадивізія 9-го змішаного авіакорпусу 17-ї повітряної армії.

Можна стверджувати, що на території Нікополя, Орджонікідзе, Марганця та сел Нікопольського району назви вищезгаданих військових частин і з'єднань (які я навів в неповному вигляді) в граніті не викарбувані. Лише у м. Орджонікідзе на пам'ятному знаку на честь визволення міста зазначено, що у цьому брав участь 4-й гв. мехкорпус.

Повстає закономірне питання: чому так сталося? Ймовірно, це було і пов'язане з вкрай обмеженим доступом працівників Нікопольського державного краєзнавчого музею та краєзнавців району до архівних документів Центрального архіву Мініборони колишнього СРСР у м. Подольську. Єдиний і останній раз вони проводили дослідницьку роботу в Подольському архіві у... 1962(!) році. А виявлення Леонідом Ігнатенком більш ніж 1500 імен воїнів Червоної Армії, загиблих під Нечаєвою могилою, відбулося лише на початку 90-х років ХХ ст. і лише завдяки фінансовій підтримці керівництва заводу феросплавів.

По-друге. 5-й окремих гв. танковий полк і 27-а гв. сд проривали оборону німців поблизу с. Бузулук (Базавлук), що територіально відноситься до меж Софіївського району. І тому чиновники Нікопольського райкому та міському КПУ, що вирішували всі проблеми увічнення військових частин і з'єднань, які відзначилися в розгромі Нікопольського угруповання німців, не брали до уваги події, які відбувалися на території поза межами їх впливу та юрисдикції.

Отже, ми говоримо про війська 3-го Українського фронту, проте відомо, що на Нікопольському напрямку вели бойові дії 3-я гвардійська армія 4-го Українського фронту. І ось тут маємо доволі прикрий факт недбалості чи ігнорування очевидного.

Нікопольці мають право почути розповідь одного з учасників визволення Нікополя - майора Нестора Мироновича Білого (у лютому 1944 р. він був заступником командира батальйону 32-ї окремої гв. танкової бригади 3-ї гвардійської армії), записану під час його виступу перед школярами: «В боях с немцами под Каменкой-Днепровской наша бригада потеряла практически всю материальную часть - средние и легкие танки. По инициативе комбрига генерала Киселева из числа танкистов бригады был создан десантный отряд - где-то около 200-250 человек, который направили на освобождение Никополя. В ночь с 7 на 8 февраля 1944 г. мы форсировали Днепр и в тяжелых условиях продвигались к реке Лапинка. Тут отряд попал под сильный артиллерийский огонь немцев и понес большие потери. Убитые танкисты были потом похоронены в плавнях, а раненых отправили в Каменку. Оставшиеся в живых танкисты продолжали выполнять боевую задачу. Утром 8 февраля мы переправились через Лапинку и улочками села вышли на ярмарочную площадь, где встретились с бойцами 6-й армии, освобождавшей город с севера, со стороны железнодорожного вокзала...».

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 лютого 1944 р. 32-а гв. окрема танкова бригада була нагороджена орденом Бойового Червоного Прапора - за зразкове виконання бойових завдань командування у нижній течії Дніпра і визволення міст

Нікополь і Апостолово. І це підтверджують архівні документи, які свідчать, що такий ж орден, а також орден Суворова II ст. отримали ще п'ять частин і з'єднань (див. початок статті). Але тоді, 15 жовтня 1976 р., танкісти 32-ї окремої гвардійської танкової бригади залишилися поза увагою нікопольців на пам'ятнику воїнам-визволителям. А сьогодні?

4. Епілог

Підсумовуючи вищенаведене, можна (і потрібно!) вирішити питання про увічнення на пам'ятнику воїнам-визволителям у м. Нікополі:

1. 32-ї гвардійської окремої танкової бригади, що безпосередньо брала участь у визволенні Нікополя.
2. 5-го окремого гвардійського танкового полку прориву разом з іншими частинами 8-ї гвардійської та 6-ї армій, 17-ї повітряної армії, нагородженими орденом Бойового Червоного Прапора у Нікопольській операції.
3. По аналогії з «Нікопольськими» викарбувати «Нижньодніпровські» частини Червоної Армії. Вони всі мають на це право. **Додаток**

Місце прориву оборони німецьких військ у Нікопольському районі 30.01-1.02.1944 р.

Прорив оборони німецьких військ в районі с. Лошкарівка 30.01-1.02.1944 р. Автор схеми: Жуковський М.П.

Технічне виконання: Волкова К.Ф.

- А - армія
- Гв А - гвардійська армія
- Гв СК - гвардійський стрілковий корпус
- Гв МК - гвардійський механізований корпус
- ААГ - армійська артилерійська група
- Гв СД - гвардійська стрілкова дивізія
- МД - моторизована дивізія

ПД - піхотна дивізія

ОГвТП - окремий гвардійський танковий полк

ПП - піхотний полк

МП - моторизований полк

ОТБР - окрема танкова бригада

ШИСБР - штурмова інженерно-саперна бригада

Переведення в електронний вигляд: Волкова К.Ф.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про історію Нікопольщини:

- [Історія Нікопольщини](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)